

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLOMOUCI

Filozofická fakulta

Katedra asijských studií

BAKALÁŘSKÁ DIPLOMOVÁ PRÁCE

Teorie realismu a čínsko-sovětské vztahy 50. a 60. let 20. století

Realism theory and Sino-Soviet relations in the 1950s and 1960s

OLOMOUC 2023, Jindřich Mahdal

Vedoucí bakalářské práce: Bc. Martin Lavička, M.A., Ph.D.

Prohlášení

Čestně prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracoval samostatně a uvedl veškeré použité prameny a literaturu.

Olomouc, 17. 4. 2023

.....

Podpis

Anotace

Autor diplomové práce: Jindřich Mahdal

Vedoucí diplomové práce: Bc. Martin Lavička, M.A., Ph.D.

Katedra a fakulta: Katedra asijských studií, Filozofická fakulta

Název diplomové práce: Teorie realismu a čínsko-sovětské vztahy 50. a 60. let 20. století

Počet stran: 46

Počet znaků: 76 408 znaků včetně mezer

Počet použitých zdrojů: 40

Klíčová slova: mezinárodní vztahy, realismus, Čínská lidová republika, Svaz sovětských socialistických republik, čínsko-sovětská roztržka

Tato bakalářská práce má za cíl zjistit, zdali realismus může poskytnout určitá vysvětlení pro vývoj čínsko-sovětských vztahů mezi lety 1949-1969. Toto období je vybráno z důvodu dynamiky, s jakou se čínsko-sovětské vztahy měnily. Jedná se o období od vzniku spolupráce mezi Čínou a Sovětským svazem po pohraniční střety mezi těmito státy.

Úvodní část práce seznamuje čtenáře s teoretickými a filozofickými základy jak klasického realismu, tak neorealismu, přičemž se specificky zaměřuje na jednoho z nejvýznamnějších myslitelů disciplíny mezinárodních vztahů 20. století Kennetha Waltze a jeho teorii rovnováhy moci. Následně nás práce uvede do problematiky a vývoje čínsko-sovětských vztahů. Poslední kapitola bude ověřovat hypotézy, které jsou vytvořeny na základě teorie klasického realismu a neorealismu, na případu čínsko-sovětských vztahů. V závěru bude práce odpovídat na výzkumnou otázku a zhodnotí získané poznatky.

Poděkování

Rád bych poděkoval panu Martinu Lavičkovi, Ph.D. za cenné rady, trpělivost a čas, který věnoval vedení této práce. Zároveň bych chtěl poděkovat paní Mgr. Michaelle Čermákové za ochotu při vyřizování mých žádostí o vypůjčení elektronických knih a článků.

Obsah

Anotace	3
Obsah	5
Úvod	7
Metodologie a hypotézy	8
Použitá literatura	10
1. Úvod do teorie realismu	11
1.1 Teorie mezinárodních vztahů	11
1.2 Realismus	12
1.3 Kritika realismu	15
2. Kenneth Waltz a teorie rovnováhy moci	17
2.1 Kenneth Waltz a neorealismus	17
2.2 Teorie rovnováhy moci	19
2.3 Očekávání vyplývající z realismu a teorie rovnováhy moci	21
3. Čínsko-sovětské vztahy 1949-1963	23
3.1 Vznik spojenectví	23
3.2 Zlaté období aliance	24
3.3 Destalinizace a konference v Moskvě	25
3.4 Polemika	27
4. Čínsko-sovětská roztržka	30
4.1 Rozpad vztahů	30
4.2 Pohraniční střety	32
4.3 Příčiny roztržky	33
4.4 Shrnutí	35
5. Ověřování hypotéz	36
Hypotéza 1	36
Hypotéza 2	36

Hypotéza 3	37
Hypotéza 4	37
Hypotéza 5	38
Hypotéza 6	38
Hypotéza 7	39
Závěr	40
Resumé	42
Seznam použitých zdrojů	43

Úvod

Jako student čínské filologie a mezinárodních vztahů jsem při volbě tématu bakalářské práce hledal námět, který by souvisel s oběma obory. Vztahy mezi Svazem sovětských socialistických republik (SSSR) a Čínskou lidovou republikou (ČLR) v období studené války jsou často upozadněny buď na úkor soupeření mezi SSSR a Spojenými státy, nebo regionálních konfliktů, například na Kubě či ve Vietnamu. Proto mi přišlo vhodné zaměřit práci právě na vztahy mezi těmito dvěma socialistickými zeměmi, jejichž vývoj měl velký dopad nejen na rozložení moci uvnitř komunistického bloku, ale i na samotný vývoj studené války.

Období mezi lety 1949-1969 jsem zvolil z důvodu dynamiky, s jakou se čínsko-sovětské vztahy měnily. V roce 1949 došlo k založení ČLR a následný vznik oficiálního spojení mezi ČLR a SSSR je nepochybně milníkem mezinárodních vztahů (MV), jelikož vznikla aliance největší komunistické mocnosti s nejlidnatější zemí světa. V následujících 20 letech se vztahy mezi těmito státy postupně zhoršovaly, až nakonec v roce 1969 došlo k ozbrojenému konfliktu.

Rozpad vztahů mezi ČLR a SSSR bývá nazýván čínsko-sovětskou roztržkou. Historici, z jejichž děl práce čerpá, se neshodují na jedné příčině roztržky, a naopak mnoho z nich poskytuje různá vysvětlení. Tato práce se bude zabývat tím, zdali nám vysvětlení pro čínsko-sovětskou roztržku dokáže poskytnout teorie MV realismus a neorealismus. Jedná se tedy o testovací případovou studii. Práce zkoumá, zdali lze za pomoci navržené teorie zdůvodnit mechanismy působící ve vybraném případě (Yin 2009).

Přestože se problematikou studené války a ČLR zabývá například realistický teoretik John J. Mearsheimer (2014) ve svém díle *The Tragedy of Great Power Politics*, při zkoumání dostupné literatury o čínsko-sovětských vztazích jsem nenarazil na mnoho jiných knih nebo článků, které by vztahy mezi ČLR a SSSR analyzovaly právě z realistického pohledu. I proto mi přijde vhodné psát bakalářskou práci na toto téma, jelikož se nejedná o něco, o čemž bylo již mnohokrát napsáno.

Metodologie a hypotézy

Realismus je jedna ze základních teorií MV. Klasický realismus vidí jako klíčového aktéra MV stát a tvrdí, že mezinárodní prostředí je anarchistické. Neorealismus vyzdvihuje důležitost struktury MV, která může být bipolární či multipolární. Obě teorie mají ve své zásadě mnoho společného. Výzkumná otázka tedy zní: Dokážou hypotézy vycházející z teorie klasického realismu a neorealismu vysvětlit čínsko-sovětskou roztržku?

Práce je rozdělena do pěti kapitol. První kapitola uvádí základní koncepty a predikce klasického realismu, zatímco druhá se zaměřuje na myšlenky Kennetha Waltze, neorealismu a teorii rovnováhy moci. Třetí kapitola popisuje vztahy ČLR a SSSR v letech 1949-1963 a čtvrtá se zabývá jejich vývojem od rozpadu stranické spolupráce po pohraniční střety v roce 1969. První čtyři kapitoly tedy slouží jako teoretický podklad pro argumentaci, která bude přednesena dále v práci a podle níž bude práce odpovídat na výzkumnou otázku. Pátá kapitola slouží k ověření hypotéz, které vycházejí z teorie prvních dvou kapitol. Budou to predikce vycházející z klasického realismu, neorealismu ale i kritiky realismu, které budou následně ověřovány na vývoji čínsko-sovětských vztahů. Hypotéz bude celkem 7 a zní následovně:

1. V kontextu anarchie jsou mezinárodní smlouvy pouze prozatímní, jelikož jsou zcela podmíněné ochotou států je dodržovat (Jackson, Sørensen 2013, 66-67).
2. V jaderném věku jsou aliance velmi nespolehlivým prostředkem k zajištění vlastní bezpečnosti, a proto mají oba spojenci tendenci se od sebe oddalovat (Morgenthau 1964, s. 33-35).
3. Anarchie nutí státy, aby se soustředily především na svou bezpečnost, a tu se tedy státy snaží maximalizovat (Knutsen 1992, s. 201) (Sørensen 2001, s. 165).
4. Státy se dobrovolně nestaví do situace zvýšené závislosti na jiných státech (Waltz 1979, s. 104-107).
5. Mezi státy a koalicemi se opakovaně vytvářejí rovnováhy moci (Waltz 1979, s. 124).
6. Snahy o vytvoření účinných vyvažovacích aliancí mezi velmocemi budou často selhávat, a to kvůli problémům s kolektivním jednáním (Waltz 1979, s. 128).
7. Státy se mohou navzájem zavazovat smlouvami a rozvíjet mezi sebou určité společné hodnoty (Snyder 2004, s. 59).

Ověřování hypotéz probíhá pomocí slovní argumentace a veškerá tvrzení se odkazují na obsah zmíněný v této práci, který vychází z odborných pramenů. Závěr práce vyhodnocuje její poznatky a odpovídá na výzkumnou otázku.

Použitá literatura

Veškeré teorie a informace obsaženy v prvních čtyřech kapitolách jsou čerpány ze sekundárních zdrojů, ze kterých následně vychází i argumentace použita k ověření hypotéz. Pro první kapitolu byla kromě stěžejního realistického díla *Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace* od Hanse J. Morgenthaua (1948) velmi užitečná i kniha *Teorie mezinárodních vztahů* od Petra Druláka (2010). Drulák nejen výstižně popisuje funkci teorie MV, ale také stručně představuje základní realistická přesvědčení o jejich povaze. Druhá kapitola, která se zabývá neorealismem, primárně čerpá z díla *Theory of International Politics* od autora Kennetha Waltze (1979), který je považován za zakladatele tohoto směru. O Waltzovi a neorealismu psalo i mnoho jiných autorů, jako například Stefano Guzzini (1998) a Jack Donnelly (2000), z jejichž knih práce čerpá také.

Pro třetí a čtvrtou kapitolu byla stěžejní kniha *A Short History of Sino-Soviet Relations, 1917–1991*, kterou napsal Zhihua Shen (2020), čínský univerzitní profesor a odborník na čínsko-sovětské vztahy. Shenova kniha byla pro zhotovení práce opravdu zásadní, jelikož poskytuje velmi důkladné líčení čínsko-sovětských vztahů. Kromě této knihy byla pro popis vývoje čínsko-sovětských vztahů velmi důležitá také kapitola od britského historika ruského původu Sergeye Radchenka (2017) *The Rise and the Fall of the Sino-Soviet Alliance 1949–1989* v knize *The Cambridge History of Communism*, která mimo jiné poskytuje různá vysvětlení čínsko-sovětské roztržky.

1. Úvod do teorie realismu

Tato kapitola věnuje svou pozornost realismu, jedné z předních teorií mezinárodních vztahů. Úvod kapitoly představuje, co to vůbec teorie MV je a jaké jsou její funkce. Poté kapitola vymezuje základní realistická přesvědčení o státech a mezinárodním systému. Závěr kapitoly se zabývá kritikou realismu. Tři ze stanovených hypotéz práce vycházejí z klasického realismu a jedna se odvíjí od kritiky této teorie. Dále je tato kapitola důležitá i proto, aby nastínila základy pro představení neorealismu v kapitole druhé.

1.1 Teorie mezinárodních vztahů

Dějiny teorie MV jsou součástí dvojího procesu. Zaprvé se jedná o historický proces centralizace a upevňování moci. Základní funkcí centralizovaného a suverénního státu je zajišťování základních hodnot a potřeb, jako je bezpečnost, blahobyt nebo svoboda (Spindler 2013, s. 21). Dochází ke stále větší integraci národních ekonomik a z toho vyplývá růst vzájemné závislosti mezi národními ekonomikami. Zadruhé je to celkový proces rozvoje státního zřízení. Proces zintenzivňování mezistátních vztahů a růst celosvětové komunikace, obchodu a dopravy jdou ruku v ruce se systematickou reflexí v oblasti filozofie, politické teorie a mezinárodního práva. V tomto procesu začíná teorie státu stále více reflektovat mezistátní vztahy, což způsobilo historický proces rostoucího významu MV (Spindler 2013, s. 21).

Co je to teorie v MV a jaké základní teorie MV rozlišujeme? Funkci a přínos teorie MV výstižně popisuje Petr Drulák (2010) ve své knize *Teorie mezinárodních vztahů*. Rozlišuje zde tři funkční charakteristiky. Zaprvé, teorie podává odpovědi na otázku, jak se věci mají, je to vodítko pro orientaci v realitě. Při analýze dat nám teorie říká, na která data a souvislosti se zaměřit. Zadruhé, teorie říká, jak by věci měly být. Jinými slovy, teorie rovněž umožňuje hodnocení současnosti, kdy reálné poměry srovnáváme s těmi žádoucími. Třetí funkce teorie je to, že působí jako politický nástroj, který přetváří realitu MV. To se děje například tím, že teorie mohou často působit jako návody k jednání důležitých aktérů (Drulák 2010, s. 30-31).

Autor článku *One World, Rival Theories* Jack Snyder (2004) rozlišuje tři hlavní teorie MV. Nejprve realismus, který podle něj vnucuje pragmatické chápání role moci. Dále liberalismus, vyzdvihující kooperativní potenciál vyspělých

demokracií, zejména pokud spolupracují prostřednictvím účinných institucí. A v neposlední řadě idealismus, který zdůrazňuje, že základem každého stabilního politického uspořádání musí být konsensus o hodnotách (Snyder 2004, s. 55). Na rozdíl od Snydera politolog Georg Sørensen (2001) uvádí pět různých hlavních teorií nebo skupin teorií mezinárodních vztahů: realismus, liberalismus, anglickou školu, neomarxistickou mezinárodní politickou ekonomii a konstruktivismus (Sørensen 2001, s. 164).

Bez ohledu na to, kolik základních teorií MV rozlišujeme, je důležité si uvědomit, že všechny teorie jsou nedokonalé. Pokud by jedna z nich přesně vysvětlovala chování a jednání států a jiných mezinárodních aktérů, nebylo by třeba žádných dalších. Samotné množství různých teorií MV nám naznačuje, že mezinárodní vztahy jsou poměrně mladou disciplínou, která stále prochází významným vývojem. V rámci tohoto vývoje se dál vedou spory o povaze státu, jednotlivce nebo mezinárodních organizací (McGlinchey et al. 2017, s. 13).

1.2 Realismus

Realismus je myšlenkovou školou, která zdůrazňuje konfliktní stránku MV. Kořeny realismu můžeme najít v některých z nejstarších historických spisů lidstva, zejména v Thukydidových dějinách peloponéské války (McGlinchey et al. 2017, s. 15). Historií vzniku realistické školy se ale tato kapitola nebude zabývat dopodrobna. Tato podkapitola nejprve představí základní teoretické přístupy realismu a posléze nastíní kritiku této teorie. Pro každý ze společných prvků, který jsou zde uvedeny, platí, že se k němu hlásí většina významných představitelů tohoto směru. Za zmínku také stojí, že z teorie realismu vychází nebo s ní úzce souvisí i další teorie MV, jako například německá a anglosaská geopolitika či anglická škola (Drulák 2010, s. 65). Níže jsou uvedeny základní myšlenky a predikce klasického realismu o povaze MV a chování států. Jsou rozděleny do čtyř částí podle různých předmětů zkoumání v MV.

Lidská přirozenost a morální zásady

- Politika se řídí objektivními zákony, které mají své kořeny v lidské přirozenosti. Lidská povaha je neměnná, tudíž jsou tyto zákony nadčasové a nadkulturní (Morgenthau 1948, s. 4-16).

- Realismus pohlíží na lidskou přirozenost pesimisticky (Jackson, Sørensen 2013, s. 66).
- Lidé jsou egoističtí, touží po moci a jsou v podstatě rukojmími opakujících se vzorců chování (McGlinchey et al. 2017, s. 15-16).
- Realismus trvá na tom, že morální zásady nemohou sloužit jako normy politického života, pokud jejich realizace není proveditelná v reálném světě (Galston 2010, s. 395-399).

Státy a MV

- Státy jsou klíčovými aktéry mezinárodních vztahů, chovají se podobně bez ohledu na typ vlády a nestojí nad nimi žádná vyšší autorita (Mearsheimer 2014, s. 363; Snyder 2004, s. 59).
- Interakce mezi státy se dá přirovnat k interakci mezi egoistickými jedinci s různými psychologickými predispozicemi (Knutsen 1992, s. 201).
- Vláda či jednotliví státníci mají často tendenci mluvit jménem celého státu. Státy jsou tedy unitárními aktéry, kteří v zahraničních záležitostech hovoří jedním hlasem (Knutsen 1992, s. 201).
- Na mezinárodní úrovni nikdo nevládne, státy tak žijí v kontextu anarchie a v konečném důsledku se mohou spoléhat pouze samy na sebe (McGlinchey et al. 2017, s. 15-16).

Konfliktní stránka MV

- MV jsou nutně konfliktní, mezinárodní konflikty se nakonec řeší válkou (Jackson, Sørensen 2013, s. 66).
- Realisté považují politické konflikty za všudypřítomné a věčné (Galston 2010, s. 395-399).
- Státy mají vlastní zájmy a s ostatními soupeří o moc a bezpečnost (Snyder 2004, s. 59).
- Mezi aktéry MV vládne neustálá rivalita. Proto trvalá spolupráce, ani trvalý mír nejsou možné (Drulák 2010, s. 55).
- Cílem každé velmoci je maximalizovat svůj podíl na světové moci a nakonec ovládnout systém (Mearheimer 2014, s. 363).

- Realisté jsou skeptičtí ohledně toho, do jaké míry lze demokratická rozhodnutí provádět na základě racionální deliberace. Domnívají se, že reálná politická deliberace nikdy nebude zcela racionální (Galston 2010, s. 395-399).

Bezpečnost a moc

- Realismus vysoce respektuje hodnoty národní bezpečnosti a přežití států (Jackson, Sørensen 2013, s. 66).
- Anarchie nutí státy, aby se soustředili především na svou bezpečnost (Sørensen 2001, s. 165).
- Každý stát se snaží svou vlastní bezpečnost maximalizovat (Knutsen 1992, s. 201).
- Státy si chtějí zachovat svou autonomii. Nechtějí se stát příliš závislými na jiných a obávají se, že zisky ze spolupráce mohou připadnout především ostatním státům (Sørensen 2001, s. 165).
- Hlavními nástroji, díky kterým státy dosahují svých cílů, jsou vojenská moc a státní diplomacie (Snyder 2004, s. 59).
- Státy neztrácejí chuť po moci ani poté, co jí získají více, a obzvláště mocné státy mají silný sklon usilovat o regionální hegemonii (Mearsheimer 2014, s. 232).
- Shromáždění moci je základním cílem aktérů MV a celkové rozložení moci nejdůležitější charakteristikou daného systému MV (Drulák 2010, s. 55).

Výše zmiňovaná moc je jedním z notoricky obtížně definovatelných pojmů. Když státy uvažují o možnosti ozbrojeného konfliktu, musí posoudit, jak jsou jejich síly srovnatelné se silami jejich protivníků. Absolutní velikost sil na každé straně je tedy irelevantní. Znalost toho, jak velké ekonomické, vojenské či diplomatické možnosti má jeden stát, státníkům a analytikům říká jen velmi málo, pokud nevědí, jak velké je má i druhý stát. Politolog Robert Jervis (1998) tvrdí, že dokud bude v centru pozornosti moc, bude v něm obsažen i prvek inherentního konfliktu, což komplikuje snahy státníků o navázání spolupráce (Jervis 1988, s. 334).

Politolog Robert Jackson (2013) argumentuje, že i v anarchickém prostředí MV existuje mezi státy mezinárodní hierarchie moci. Nejdůležitějšími státy, které jsou na vrcholu hierarchie, jsou velmoci. Ostatní státy pak mají druhořadý význam. Jackson také komentuje problematiku mezinárodních smluv a dohod, které jsou podle něj pouze prozatímní, jelikož jsou zcela podmíněné ochotou států je

dodržovat. To činí ze všech mezinárodních úmluv a dohod pouze účelová jednání, která budou zrušena, pokud budou v rozporu s životními zájmy jednoho ze států (Jackson, Sørensen 2013, 66-67).

Co se etiky v MV týče, zejména přední klasičtí realisté, jako například Hans Morgenthau, nepopírají její přítomnost. Přestože Morgenthau (1948) upozorňuje na význam konceptu národního zájmu, netvrdí, že státy jednají zcela neeticky a že se vždy snaží svá rozhodnutí ospravedlnit na základě vlastních ambicí (Morgenthau 1948; Bull 1995, s. 189). Realismus také v žádném případě neglorifikuje válku či konflikt, spíše je kritický k moralismu, který nebere v úvahu politickou realitu (Korab-Karpowicz 2010).

Závěrem je potřeba dodat, že ačkoliv jsou někteří přední představitelé realismu, především Hans J. Morgenthau, pesimističtí, co se lidské povahy týče, realismus není teorií beznaděje. Realismus není ani nutně amorální. Mnozí jeho zastánci zdůrazňují, že pragmatismus ohledně otázek moci a konfliktu může ve skutečnosti přinést mírumilovnější, ideálnější svět (Snyder 2004, s. 55).

1.3 Kritika realismu

Poslední část této kapitoly se zabývá tím, za co bývá teorie realismu kritizována. Například politolog Georg Sørensen (2001) tvrdí, že dnešní svět již neodpovídá realistickým předpokladům o anarchii a státní suverenitě. Sørensen se sám zabývá studiem postkoloniálních a postmoderních států, které čelí specifickým bezpečnostním otázkám, a ty podle něj nejsou realisty dostatečně analyzovány (Sørensen 2001, s. 166).

Realismu bývá vyčítána také jeho jednorozměrnost a příliš úzké zaměření. Jinými slovy, realismus není schopen zachytit, do jaké míry je mezinárodní politika dialogem různých názorů v oblasti vnitřních záležitostí státu. Realismus dále nevystihuje mnohé velmi důležité aspekty mezinárodní společnosti a přehlíží kooperativní rys lidské povahy. Státy nemusí být vždy jen v konfliktu, ale také často sdílejí společné zájmy a dodržují pravidla. Realismus také ignoruje další důležité aktéry kromě států, jako jsou konkrétní politici či nevládní organizace (Jackson, Sørensen 2013, s. 91). Konkrétně britský historik a odborník na MV Martin Wight (1991) charakterizuje MV jako historický dialog tří významných filozofií: realismu, racionalismu a revolucionismu. Pro porozumění mezinárodní politice je podle něj nutno pochopit vzájemné vztahy a působení všech těchto tří perspektiv, samotný

realismus tedy nestačí (Wight 1991; Jackson, Sørensen 2013, s. 91).

V podobném duchu i významný autor v oblasti MV Andrew Linklater (1989) zpochybňuje realistický pohled na MV a nabízí alternativní emancipační perspektivu. Tvrdí také, že společenský pohyb od anarchické společnosti, založené na státech a mocenské politice, směrem ke kosmopolitní ideji globální lidské bezpečnosti, je v plném proudu. To má mít velký vliv na MV. Realismus se tak stává zastaralým jako teoretický přístup ke studiu MV a irelevantním jako praktický postup k řešení globálních politických otázek (Linklater 1989, s. 199).

Realismu bývá také vytýkáno to, že se lehko může stát dogmatem, a poté přestává plnit svou správnou funkci. Tím, že na MV nahlíží přes státně-centrický a příliš zjednodušený pohled a popírá možnost jakéhokoli pokroku v mezistátních vztazích, se mění v ideologii. Jeho důraz na mocenskou politiku a národní zájmy tak může být zneužit k ospravedlnění agrese. Realismus také disponuje neschopností vyrovnat se se změnami, jelikož předpokládá univerzální platnost historicky dané struktury MV (Korab-Karpowicz 2010).

Tradice Anglické školy zase napadají realismus za to, že opomíjí schopnost člověka spolupracovat a učit se z minulých zkušeností. Státy, stejně jako jednotlivci, mají legitimní zájmy, které ostatní mohou uznat a respektovat (Korab-Karpowicz 2010). Proto se mohou zavazovat k jiným státům smlouvami a rozvíjet s nimi určité společné hodnoty. Struktura mezinárodního systému tedy není neměnná a zdrojem moci může být i legitimita (Snyder 2004, s. 59).

Obecně však kritici realismu nejsou pesimističtí vůči všem aspektům realistického myšlení. Většinou souhlasí například s tím, že v lidské povaze existuje rys sobectví a soupeřivosti a sdílejí názor o důležitosti státu jako jednoho z hlavních aktérů MV. Dále se shodují na tom, že moc je důležitá a že MV se významně skládají z mocenské politiky. Také uznávají, že národní zájem je ve světové politice důležitou hodnotou (Jackson, Sørensen 2013, s. 90). Proto i navzdory kritice realismus nadále poskytuje cenné poznatky a zůstává důležitým analytickým nástrojem pro každého odborníka na MV (McGlinchey et al. 2017, s. 21).

Tato kapitola stručně představila, co je to teorie v MV a shrnula základní a stěžejní myšlenky klasického realismu. Dále kapitola nástinila, za co bývá realismus často kritizován. Čtyři hypotézy, které jsou ověřovány v páté kapitole, jsou definovány právě na základě textu této kapitoly.

2. Kenneth Waltz a teorie rovnováhy moci

Tato kapitola představuje jednu z nejvýznamnějších osobností teorie MV 20. století a průkopníka neorealismu, Kennetha Waltze. Dále kapitola vysvětluje Waltzovu teorii rovnováhy moci a určuje očekávání o chování států a MV podle Waltze. Tři hypotézy, které práce ověřuje, vychází právě z neorealismu a teorie rovnováhy moci.

2.1 Kenneth Waltz a neorealismus

Kenneth Waltz se zařadil k předním představitelům realismu po vydání svého díla *Člověk, stát a válka* v roce 1959 a koncem 70. let se díky knize *Teorie mezinárodní politiky* (1979) stává zakladatelem neorealismu (Drulák 2010, s. 60). Podle autora Stefana Guzziniho se stal Waltz významným i pro obranu nezávislosti disciplíny MV, která byla ohrožena potenciálním zánikem jejích hranic a splynutím s jinými společensko-vědními disciplínami (Guzzini 1998, s. 125). Teoretik MV Jack Donnelly (2000) zase tvrdí, že Waltzova kniha *Teorie mezinárodní politiky* byla po desetiletí nejvlivnějším teoretickým dílem v odborném studiu MV a je ústředním textem současného neorealismu (Donnelly 2000, s. 16). Waltz odlišuje mezinárodní politiku od všech ostatních témat společenských věd. Navíc tím, že se opírá o analogii s mikroekonomií, zajišťuje jeho kniha této disciplíně a jejím odborníkům dlouho zpochybňovanou vědeckou legitimitu. Dochází tak k identifikaci a legitimizaci oboru (Guzzini 1998, s. 125).

Waltzovu analogii MV s mikroekonomií výstižně popisuje Petr Drulák. Podle Waltze je základním pojmem v MV struktura, která zásadně ovlivňuje chování států. Tato struktura působí podobně jako tržní struktura na chování tržních subjektů. Podobně jako tržní konkurence, která umožňuje přežít pouze těm firmám, které se chovají racionálně a usilují o maximalizaci svého zisku, i struktura MV umožňuje přežít pouze těm státům, které usilují v první řadě o zajištění vlastní bezpečnosti. Neznamená to, že každý stát se vždy bude starat pouze o svou bezpečnost, podobně i firmy si mohou klást i jiné cíle než zisk. Nicméně, pokud stát bude dlouhodobě ignorovat potřeby vlastní bezpečnosti, zanikne, stejně jako firma, která nedbá o zisk (Waltz 1979, s. 90; Drulák 2010, s. 60-61).

Struktury MV jsou podle Waltze definovány z hlediska jejich primárních politických jednotek dané doby, ať už se jedná o městské státy, impéria nebo národy (Waltz 1979, s. 91). Proto dnes neexistuje žádná základnější mezinárodní politická

jednotka než stát. Struktura mezinárodního politického systému je charakterizována tím, co státy dělají, proto jsou válka a diplomacie ústředními projevy mezinárodní politiky (Waltz 1979, s. 91; Guzzini 1998, s. 138). Struktura MV je anarchická. Waltz ji tímto rozlišuje od hierarchické struktury domácí politiky, kde jsou vztahy mezi jednotlivými subjekty vymezeny ústavou a kde působí suverén, jemuž jsou tyto subjekty v konečném důsledku podřízeny. MV žádnou ústavu ani suveréna nemají, jedná se o strukturu decentralizovanou, tedy anarchickou. V takovém systému je každý odkázán pouze sám na sebe a nikdo nemůže nikomu trvale důvěřovat (Waltz 1979, s. 186-187; Drulák 2010, s. 61).

Dalším rysem mezinárodní struktury je stejnorodost jednotek působících v rámci ní. Waltz argumentuje, že systém MV je systémem států, které jsou si přes řadu rozdílů v zásadě dosti podobné. Opírají se o svrchovanou kontrolu přesně vymezeného území, disponují ozbrojenou silou, usilují o ekonomickou prosperitu nebo například zajišťují vzdělání (Waltz 1979, s. 97; Drulák 2010, s. 62). I přes toto tvrzení ohledně podobnosti států však Waltz přiznává, že především ve schopnostech a možnostech jsou mezi nimi patřičné rozdíly. Tvrdí, že státy obecně usilují o stejné cíle, liší se však schopnostmi těchto cílů ve skutečnosti dosáhnout (Waltz 1979, s. 97). Podle Waltze má mezinárodní struktura ještě jeden významný definiční znak, a to je rozložení moci, které je dané počtem rozhodujících velmocí v systému MV, podobně jako tržní struktura bývá charakterizována počtem dominantních firem (Waltz 1979, s. 97; Drulák 2010, s. 63). K problematice rozložení moci se tato kapitola ještě vrátí.

Srovnáme-li Waltzův neorealistický přístup s klasickým realismem v podání Morgenthaua, najdeme následující rozdíly. Morgenthau se domnívá, že vedoucí představitelé států jsou povinni vést svou zahraniční politiku s ohledem na směrnice stanovené národním zájmem a mohou být odsouzeni za to, že tak nečiní. Waltzova neorealistická teorie však předpokládá, že státníci tak budou činit vždy a víceméně automaticky. Morgenthau tedy vidí státy jako organizace vedené vůdci, jejichž zahraniční politika je úspěšná či neúspěšná v závislosti na moudrosti jejich rozhodnutí. Na druhou stranu Waltz vidí státy jako roboty, kteří reagují na diktát mezinárodního systému (Waltz 1979, s. 113; Jackson, Sørensen 2013, s. 81). Dalším rozdílem je to, že zatímco Morgenthau tvrdí, že největším cílem státu je nahromadění moci, podle Waltze je základním zájmem každého státu bezpečnost (Waltz 1979, s. 118; Guzzini 1998, s. 127-128).

V neposlední řadě je nutné uvést na pravou míru, že neorealisticou teorii nelze aplikovat na domácí politiku. Waltzova teorie pomáhá pouze vysvětlit, proč se státy chovají podobně navzdory různým formám vlády a různým politickým ideologiím a proč se celkový obraz MV navzdory jejich rostoucí vzájemné závislosti pravděpodobně nezmění (Korab-Karpowicz 2010).

2.2 Teorie rovnováhy moci

Jak již bylo zmíněno, podle Waltze je primárním cílem států bezpečnost. Prostředky, kterými se snaží dosahovat tohoto cíle, dělí do dvou kategorií: vnitrostátní a mezinárodní. Vnitrostátní úsilí jsou například kroky ke zvýšení státní ekonomické kapacity či vojenské síly, zatímco mezinárodní úsilí jsou kroky k posílení vlastního spojení nebo k oslabení spojení protivníka (Waltz 1979, s. 118). Jeho teorie rovnováhy moci předpokládá, že hlavní motivací státu je bezpečnost, a snaha států o zlepšení svého mocenského postavení je pouze příkladem jednání, které je pro dosažení bezpečnosti nevyhnutelné (Guzzini 1998, s. 135). Obecněji teorie rovnováhy moci tvrdí, že vysvětluje výsledky jednání států za daných podmínek, přičemž tyto výsledky nemusí být reálným motivem žádného z aktérů nebo obsaženy jako cíle v jejich politice (Waltz 1979, s. 117).

Podle rozložení moci Waltz rozlišuje dvě struktury MV: bipolární (dvě velmoci) a multipolární (několik velmocí). Waltz považuje bipolární uspořádání za stabilnější než multipolární, jelikož je přehlednější, zbavuje dva rozhodující hráče závislosti na nejistých spojencích a umožňuje snazší dohodu velmocí v dílčích otázkách MV. Jedná se o jedinou proměnlivou charakteristiku struktury MV. Waltz nastiňuje výhodu bipolárního rozložení moci na příkladu studené války, která díky výhodám vyplývajícím z bipolárního uspořádání nepřerostla v přímou ozbrojenou konfrontaci obou supervelmocí (Waltz 1979, s. 70-71; Drulák 2010, s. 63). Toto tvrzení podporuje i argumentace profesora MV Dale C. Copelanda (1996), který tvrdí, že u bipolárních velmocí je méně pravděpodobné, že se dostanou do velkého válečného střetu (Copeland 1996, s. 29). I John J. Mearsheimer (2014) považuje bipolární uspořádání za stabilnější, jelikož větší počet mocností v multipolaritě zvyšuje pravděpodobnost, že vojenská moc bude mezi nimi rozdělena nerovnoměrně. To znamená, že je těžké silné státy odstrašit, když se chystají k agresi (Mearsheimer 2014, s. 399).

Zatímco v bipolaritě není nikdy pochyb o tom, kdo je pro koho nebezpečím,

v multipolárním světě tomu tak není, což zvyšuje riziko války (Waltz 1979, s. 170). Hrozba, kterou jedna velmoc představuje pro druhou, je tak jasná, že velmoci velmi pohotově reagují na znepokojivé události, které by mohly vyústit v přímé konfrontace. Waltz ale nezapomíná na to, že konkrétně v příkladu studené války byl pro mír kromě bipolarity důležitý ještě jeden faktor, a to jaderné zbraně. Tvrdí, že jaderné zbraně odrazují státy od války s větší jistotou než ty konvenční, a drasticky snižují pravděpodobnost, že státy, které jimi disponují, válku povedou (Donnelly 2000, s. 111).

Stejně jako mnoho jiných klíčových pojmů v MV, se i rovnováha moci často ukázala jako ne tak snadno uchopitelná. Termín rovnováha moci se ve vědeckém výzkumu MV často užívá rozdílně, a v některých případech se tento výraz dokonce používá v opačných významech (Jackson, Sørensen 2013, s. 89). Ačkoli je koncept rovnováhy moci jednou z nejvýznamnějších myšlenek v teorii a praxi MV, je to zároveň jeden z nejobtížněji uchopitelných pojmů (Paul et al. 2004, s. 29).

Teorie rovnováhy moci tvrdí, že vysvětluje výsledek (opakované vytváření rovnováhy moci), který nemusí být v souladu se záměry žádné z jednotek, jejichž akce se spojují, aby tento výsledek vytvořily. Vytvoření a udržení rovnováhy může být cílem jednoho nebo více států, ale také nemusí. Podle této teorie mají mocenské rovnováhy tendenci vznikat bez ohledu na to, zda některé nebo všechny státy vědomě usilují o nastolení a udržení rovnováhy, nebo zda usilují o všeobecnou nadvládu (Waltz 1979, s. 102-128; Guzzini 1998, s. 119). Teorie rovnováhy moci také předpokládá, že státy mohou zajistit své přežití tím, že zabrání tomu, aby některý stát získal dostatečnou vojenskou sílu k ovládnutí všech ostatních. Teorie dále očekává, že pokud se jeden stát stane výrazně silným, bude využívat své slabší sousedy a přiměje je ke spojení v obranné koalici (Kegley, Wittkopf 2005, s. 503).

Jackson a Sørensen (2013) rozlišují mezi tvrdou a měkkou rovnováhou moci. První z nich je klasický realistický koncept rovnováhy vojenské moci mezi hlavními mocnostmi. Oproti tomu měkká rovnováha moci je koncepcí novější. V této teorii není vojenská síla států nebo mezinárodních organizací v centru pozornosti. Spíše zdůrazňuje tichou nebo neformální institucionální spolupráci mezi státy za účelem společné bezpečnosti proti zahraniční hrozbě. Koncept měkké rovnováhy moci je však často kritizován pro svou koncepční nesoudržnost (Jackson, Sørensen 2013, s. 90).

Klíčovým úsudkem teorie rovnováhy moci je, že se státy v anarchistickém

prostředí MV vyvažují, a nikoliv vždy připojují k silnějšímu (Waltz 1979, s. 126). Připojit se k velmoci v anarchii znamená vystavit se nebezpečí. Moc ostatních, zejména velmocí, je vždy hrozbou. Slabým státům někdy nemusí zbývat nic jiného než správně odhadnout a doufat, že včasné spojení s velmocí jim zajistí přežití. Jen pošetilé státy by však takové riziko přijaly. Waltz tvrdí, že spíše, než aby tak učinily, budou proti velmoci vyvažovat pomocí spojení s jinými mocnostmi (Waltz 1979, s. 126; Donnelly 2000, s. 18).

2.3 Očekávání vyplývající z realismu a teorie rovnováhy moci

Mezi státy a koalicemi se opakovaně vytvářejí rovnováhy moci a státy mají tendenci napodobovat úspěšnou politiku ostatních. Waltz také argumentuje, že při testování tohoto tvrzení bychom zjistili, že vojenská síla slabších a menších států roste rychleji, nebo se zmenšuje pomaleji, než vojenská síla silnějších a větších států. Mezi konkurujícími si státy bychom také měli najít určitý stupeň podobnosti. V praxi je však obtížné ověřit taková očekávání na základě historických pozorování (Waltz 1979, s. 124).

Pokud se vytvoří dvě koalice a jedna z nich oslabí, třeba kvůli politickému rozvratu některého z členů, očekáváme, že rozsah vojenských příprav druhé koalice poleví nebo se sníží její jednota. Klasickým příkladem druhého efektu je rozpad vítězné koalice ve válce nebo těsně po ní v okamžiku vítězství. Neočekáváme, že se silní spojí se silnými, aby zvýšili rozsah své moci nad ostatními, ale spíše že se v takovémto případě rozestoupí (Waltz 1979, s. 126). Waltz dodává, že v kontextu anarchie si každý stát není jistý záměry ostatních a obává se, že případné zisky plynoucí ze spolupráce mohou zvýhodnit jiné státy více než jeho samotného, a vést ho tak k závislosti na ostatních. Státy se proto dobrovolně nestaví do situace zvýšené závislosti (Waltz 1979, s. 104-107; Korab-Karpowicz 2010).

Jestliže si státy mohou vybrat mezi připojením k jedné ze dvou koalic, obecně se raději přidají k té, která se jeví jako slabší. Pokud by státy chtěly maximalizovat svou moc, přidaly by se k silnější straně a my bychom nebyli svědky vytváření rovnováhy, ale světové hegemonie. K tomu však nedochází, protože systém vyvolává chování, které se vyznačuje vyvažováním, nikoliv spojenectvím. Prvotním zájmem států není maximalizovat moc, ale udržet si své pozice v systému. Státy se přidávají na slabší stranu také z důvodu, že tam jsou jak více ceněny, tak i v bezpečnější pozici. To samozřejmě platí za předpokladu, že koalice, k níž se

připojí, dosáhne dostatečné obranné či odstrašující síly, aby protivníky odradila od útoku (Waltz 1979, s. 127).

Neočekává se, že jednou dosažená rovnováha bude zachována, ale že jednou narušená rovnováha bude tak či onak obnovena. Jelikož teorie zobrazuje mezinárodní politiku jako konkurenční systém, lze konkrétněji předpovědět, že státy budou vykazovat znaky společné pro konkurenty. Budou se navzájem napodobovat a socializovat se do svého systému. Teorie rovnováhy moci v neposlední řadě předpokládá, že snahy o vytvoření účinných vyvažovacích aliancí mezi velmocemi budou často selhávat, a to kvůli problémům s kolektivním jednáním (Waltz 1979, s. 128; Wohlforth et al. 2007, s. 159).

Tato kapitola představila, co je to neorealismus, kdo byl Kenneth Waltz a jaké jsou jeho stěžejní myšlenky o MV demonstrovány v jeho knize *Theory of International Politics*. Konkrétně se kapitola zabývala teorií rovnováhy moci a následně predikcemi vycházejícími z této teorie a celkově z neorealismu. Tři hypotézy práce vycházejí z teorie této kapitoly. Další dvě kapitoly budou popisovat vývoj vztahů mezi Čínou a SSSR 1949-1969 a v páté kapitole proběhne propojení realismu s čínsko-sovětskými vztahy pomocí ověřování hypotéz.

3. Čínsko-sovětské vztahy 1949-1963

Tato kapitola popisuje čínsko-sovětské vztahy od podepsání spojenecké smlouvy, přes období korejské války, destalinizace a ideologických neshod, až po rok 1963, kdy došlo k rozpadu vztahů mezi oběma státy. Pochopení toho, proč spolu Čína a SSSR nejdříve spolupracovaly a z jakých důvodů jejich spolupráce postupně slábla, je důležité pro porozumění argumentace, která bude uvedena v páté kapitole při ověřování hypotéz.

3.1 Vznik spojenectví

Abychom pochopili počátky čínsko-sovětského spojenectví, je třeba prozkoumat kontakty mezi vedoucími představiteli Komunistické strany Číny (KSČ) a Komunistické strany Sovětského svazu (KSSS) před podepsáním alianční smlouvy v roce 1950. Od léta 1947 do začátku roku 1949, po téměř roce a půl neformálních kontaktů, navštívil člen sovětského politbyra Anastas Mikojan od ledna do února 1949 ústředí KSČ v Xibaipu. To byl první krok k vytvoření spojenectví. Delegace KSČ vedená Liou Šao-čchem poté navštívila SSSR od června do srpna 1949. Vztahy mezi SSSR a komunistickou Čínou tak vstupovaly do nové fáze (Shen 2020, s. 119).

KSČ očekávala od SSSR zajištění hospodářské, vojenské, technologické a politické pomoci pro období po očekávaném vyhlášení lidové republiky, k němuž došlo 1. října 1949. Počátkem prosince téhož roku navštívil Mao Ce-tung Moskvu, aby u Stalina lobboval za všeobecnou dohodu o spolupráci mezi dvěma největšími socialistickými státy. Po dvou měsících vyjednávání podepsaly obě strany 14. února 1950 Smlouvu o spojenectví a přátelství (Ministry of Foreign Affairs of the People's Republic of China 2023), která mimo jiné Číně poskytovala sovětskou vojenskou podporu proti vnější agresi (Bernstein, Li 2010, s. 28).

Mao tedy po nástupu k moci téměř bezprostředně zahájil rozsáhlý program hospodářského rozvoje podle klasického stalinského vzoru. Znárodnil podniky, kolektivizoval zemědělství a investoval do projektů těžkého průmyslu (Wallace 1983, s. 462). KSČ považovala podpis čínsko-sovětské spojenecké smlouvy za úspěch. První premiér ČLR Čou En-laj 20. března 1950 v interním projevu ke kádrům ministerstva zahraničních věcí zdůraznil, že čínsko-sovětská spojenecká smlouva snižuje pravděpodobnost, že Spojené státy zahájí novou agresivní válku ve východní Asii. Čínským komunistům se zdálo, že aliance se SSSR je správnou

volbou učiněnou na pozadí boje mezi socialistickým a kapitalistickým táborem (Shen 2020, s. 130).

Partnerství mezi Moskvou a Pekingem vytvořilo prostor pro bezprecedentní transfer technologií a pro transplantaci koncepcí a modelů ze Sovětského svazu do Číny. Smlouva mezi ČLR a SSSR zároveň dodala celému globálnímu komunistickému projektu hlubokou legitimitu. Spojenectví první socialistické země, Sovětského svazu, s nejlidnatější zemí světa, Čínou, nejen výrazně posílilo socialistický tábor, ale také zlepšilo vyhlídky na úspěch komunistických revolucí v jiných státech. Komunismus tak přestal být pouze ruskou "úchylnou", ale ukázalo se, že má skutečně globální dosah (Radchenko 2017, s. 243). Už tehdy ale kvůli pocíťovaným střetům zájmů mezi oběma stranami rostla podezíravost a nelibost mezi Maem a Stalinem. Čínsko-sovětské spojenectví proto od počátku existovalo v chatrném stavu (Shen 2020, s. 131).

3.2 Zlaté období aliance

První zkouška čínsko-sovětského spojenectví měla přijít v roce 1950, když vypukla válka na Korejském poloostrově. Když se na podzim roku 1950 severokorejská armáda podporovaná SSSR ocitla na pokraji porážky, Čína se zapojila do bojů a vyslala přes řeku Jalu statisíce tzv. lidových dobrovolníků, vojáků (Radchenko 2017, s. 249). Během války se projevil politický, vojenský, diplomatický a hospodářský rozměr čínsko-sovětského spojenectví. Vyslání čínských vojsk do Koreje zachránilo Kim Ir-senův komunistický režim a ubránilo východní bránu socialistického bloku. Mohlo se tak zdát, že válka upevnila politické a ekonomické základy čínsko-sovětského spojenectví (Shen 2020, s. 133).

Jak již bylo zmíněno, Peking a Moskva úzce koordinovaly své vojenské a politické aktivity a z války tedy vyšly jako skuteční spolubojovníci. Pro Číňany měla válka obzvláště velký význam. Tím, že bojovali v první linii války proti "imperialismu", zvýšili své postavení v socialistickém táboře a prokázali svou cenu jako spojenec. Koneckonců to byli právě Číňané, kteří vedli většinu bojů v Koreji a mnozí z nich padli ve jméno společné komunistické věci (Radchenko 2017, s. 249).

Už během války však byly nastíněny potenciální problémy čínsko-sovětského spojenectví. Sovětská politická a ekonomická moc a Stalinova prestiž v Mezinárodním komunistickém hnutí již od vzniku aliance nutily Maa k pasivní a

podřízené pozici. Pro Maa, který sám nesl velké zásluhy na výsledku války v Koreji a v boji proti “americkému imperialismu“, to bylo ponížení, které nemohl dlouho snášet (Shen 2020, s. 145).

V první polovině 50. let se stále více prohluboval sovětský vliv v Číně. Čínský politický systém a oficiální ideologie byly fakticky stalinizovány (Bernstein, Li 2010, s. 29). Čínská lidová osvobozenecská armáda (ČLOA) navíc stála před obrovským úkolem transformace z revolučních sil na modernizovanou národní stálou armádu, a jelikož nebyla schopna tyto úkoly splnit sama, musela se tak spoléhat na učení od sovětské armády (Bernstein, Li 2010, s. 131).

Významnou událostí byla nepochybně smrt Stalina v březnu 1953. Jeho nástupce Nikita Chruščov se rozhodl zbavit čínsko-sovětské vztahy nepříjemného stalinského dědictví. Nový sovětský vůdce se chtěl ucházet o přízeň Maa, jehož podpora byla důležitá pro Chruščovovu legitimitu jak na mezinárodní úrovni, tak v domácím mocenském boji. Proto poskytl Číně velkorysou hospodářskou pomoc, včetně nového úvěru ve výši 520 milionů rublů na nákup průmyslového vybavení. Do Číny byly vyslány tisíce sovětských odborníků, kteří pracovali v továrnách a na ministerstvech a radili v kulturních a vzdělávacích otázkách. Sovětské univerzity a výzkumné ústavy otevřely své dveře čínským studentům a vědcům (Radchenko 2017, s. 250).

Léta 1953-55 byla zlatým obdobím aliance (Bernstein, Li 2010, s. 29). Mao v těchto letech na svých setkáních s vůdci třetího světa často vyzdvihoval sovětskou velkorysost a pomoc Číně. Věřil, že obě země jsou zapojeny do společného revolučního úsilí: budování komunismu doma a podpory revolučních bojů po celém světě (Radchenko 2017, s. 252). Již první krize v Tchajwanském průlivu v letech 1954-55 (ostřelování čínskými nacionalisty drženého ostrova Jinmen ze strany ČLR) však Maovi odhalila hranice spojení, když Chruščov odmítl rozvinout nad ostrovem jaderný deštník, aby odradil americká protiopatření (Bernstein, Li 2010, s. 29). Zároveň byl Mao stále více znepokojen s rostoucí závislostí Číny na sovětské vojenské pomoci a tím, co vnímal jako sovětské snahy o kontrolu Číny (Bernstein, Li 2010, s. 131).

3.3 Destalinizace a konference v Moskvě

Zlomový bod ve spojení nastal v únoru roku 1956. Ve svém tajném projevu na 20. sjezdu KSSS přednesl Nikita Chruščov šokující obžalobu domácí i zahraniční

politiky sovětského diktátora Josifa Stalina a odsoudil jeho kult osobnosti, čímž rozpoutal destalinizaci. Podrobnosti tohoto projevu brzy unikly do okolního světa a způsobily šok a rozčarování v mezinárodním komunistickém hnutí (Shen 2020, s. 252). Chruščov ve svém projevu hovořil také o mírovém soužití se Spojenými státy. Mao se sice zpočátku hlásil k mírovému soužití, ale destalinizaci z ideologických a osobních důvodů odmítl (Bernstein, Li 2010, s. 29).

V důsledku Chruščovova projevu se mezi Moskvou a Pekingem brzy objevila řada ideologických neshod, včetně rozdílných názorů na to, zda je možné se vyhnout válce (jak se domníval Chruščov), nebo zda je válka nevyhnutelná (Mao); zda lze komunismu dosáhnout parlamentní cestou (Chruščov), nebo pouze násilným bojem (Mao). Většinu těchto ideologických sporů lze však redukovat na základní neshodu ohledně Stalina a jeho odkazu (Shen 2020, s. 253).

V listopadu 1957 se v Moskvě sešli delegáti 64 světových komunistických stran na největším shromáždění, jaké se kdy konalo. Historici obecně předpokládali, že konferenci iniciovala KSSS a podpořily ji ostatní komunistické strany, včetně KSČ. Nově odtajněné archivní záznamy a memoáry však naznačují, že myšlenku svolat setkání a vydat společnou deklaraci navrhli představitelé ČLR. Navíc v přípravné fázi a během konference hrál Mao Ce-tung zásadní, ba nepostradatelnou roli (Shen 2020, s. 189). Cílem konference bylo za pomoci společného čínsko-sovětského úsilí vytvořit mechanismus pro řešení vnitroblokových otázek a pro posílení mezinárodního komunistického hnutí. SSSR i Čína tehdy považovaly konferenci za úspěšnou. Bezprostředně po konferenci začala KSSS po celém SSSR organizovat členy strany a aktivisty, aby studovali dokumenty z konference (Shen 2020, s. 204).

Mao během konference věnoval většinu času přesvědčování delegací ostatních komunistických stran, aby podpořily Sovětský svaz jako vůdce socialistického tábora. Ve svém slavném projevu oznámil, že východní vítr převládá nad západním. Měl tím na mysli, že socialistický tábor je ve výhodné pozici a Západ byl naopak v nezvratném úpadku. Mao tak fakticky udával směr socialistickému táboru. I tím, že Mao uznal vůdčí postavení Sovětského svazu, nepřímo zvyšoval svůj vlastní profil jako autority, která může takové vedení udělit ostatním (Radchenko 2017, s. 254). Moskevská konference tak znamenala vrchol čínsko-sovětského spojení, ale byla také v jistém smyslu bodem obratu v těchto vztazích. Problém, kdo povede mezinárodní komunistické hnutí, měl teprve vyjít

najevo (Shen 2020, s. 205).

Kromě ideologických neshod se mezi SSSR a ČLR začaly objevovat i neshody v otázkách sociální a hospodářské politiky. Čína, kladoucí důraz na soběstačnost a maximální využití lidských zdrojů s cílem snížit svou závislost na Sovětském svazu, zahájila v roce 1958 Velký skok vpřed (VSP), který byl označován za zkratku ke komunismu a měl z Číny v průběhu pár let udělat světovou hospodářskou velmoc. Toto opatření bylo sovětskými představiteli vnímáno kriticky. Čína a Sovětský svaz se také neshodly v zásadních otázkách obrany a zahraniční politiky. Číňané byli pro získání jaderných zbraní, ale sovětská vláda prosazovala integrovaný obranný systém, který předpokládal společné pozemní a námořní jednotky na Dálném východě (Mustafa 1969, s. 328).

Neshody mezi Moskvou a Pekingem předznamenaly období, v němž Čína a Sovětský svaz aktivně soupeřily o vliv uvnitř i vně komunistického světa. V Mezinárodním komunistickém hnutí tak po krátkou dobu koexistovala dvě paralelní vedoucí centra. V důsledku tohoto soupeření se začínal stavět základ pro čínsko-sovětskou roztržku, která měla přijít v 60. letech a zásadně změnit jak regionální, tak globální mocenské vztahy (Khoo 2010, s. 3).

3.4 Polemika

Čínsko-sovětská solidarita začala upadat v roce 1958. V první polovině roku ještě existovala vzájemná čínsko-sovětská očekávání užší spolupráce. Několik incidentů, jako byl spor o společnou dlouhovělnou rozhlasovou stanici, společnou ponorkovou flotilu a ostřelování Ťin-menu Čínou, však nakonec vyústilo v Chruščovovo rozhodnutí odstoupit od čínsko-sovětské dohody a pozastavit dodávky vzorku jaderné bomby a souvisejícího technického materiálu do ČLR (Shen 2020, s. 210). Mezitím v Číně Mao utrpěl největší neúspěch od svého nástupu k moci. Výsledky již zmíněného VSP totiž byly katastrofální. Pokus o výrobu oceli v domácky zhotovených pecích se ukázal jako nepoužitelný a mnoho projektů veřejných prací muselo být zrušeno. Nejtragičtější bylo, že radikální experimenty na venkově způsobily v Číně bezprecedentní hladomor, v jehož důsledku zemřelo 30-45 milionů lidí (Radchenko 2017, s. 255).

Ve snaze napravit chyby v domácí politice od VSP začali někteří čínští představitelé zpochybňovat platnost celkových zásad domácí a zahraniční politiky KSČ. Mao však ostře reagoval na ty, kteří se s ním rozcházeli v konkrétních

politických otázkách a odsuzoval je jako Chruščovovy komplice a revizionisty (Li, Xia 2014, s. 58). Mao měl v úmyslu stát se vzorem pro socialistické země světa a učinit z Číny vůdčí příklad v mezinárodním komunistickém hnutí. Moskva však tento Maův záměr pojala jako výzvu socialistickému bloku pod vedením SSSR. Jelikož Mao socialistický blok potřeboval a zároveň věřil, že jen ten, kdo má na své straně skutečný marxismus a kdo byl způsobilý ho vést, rozhodl se polemizovat s KSSS o teoriích revoluce a války. Po říjnu 1959 tedy zahájily obě země propagandu o správnosti své politiky (Shen 2020, s. 223-224).

Čínská strana kladla obzvláště velký důraz na to, že KSČ je ta, která zastává pravý leninismus. Zároveň začala osočovat ty, kteří se podle ní snažili zradit světovou revoluci, z "revizionismu" (The editorial department of Hongqi 1960, s. 10-22). Čína se ještě před započnutím ostré kritiky SSSR důrazně distancovala od politiky tehdejšího prezidenta Socialistické federativní republiky Jugoslávie Josipa Broza Tita. Ve článku *Ať Žije Leninismus* (1960), vydaném k oslavě 90. výročí narození Lenina, Číňané tvrdili, že se tzv. revizionistická Titova klika snaží za pomoci absurdních tvrzení o současné světové situaci argumentovat, že leninismus již postrádá využití. Revizionisté se podle Číny snažili využít faktoru vědeckotechnického pokroku k tomu, aby mohli označit marxisticko-leninskou teorii třídního boje za zastaralou a mohli převrátit základní teorie marxismu-leninismu v řadě otázek jako je válka nebo mírové soužití (The editorial department of Hongqi 1960, s. 10-22).

Kvůli sovětským návrhům na založení čínsko-sovětské "společné flotily" začal Mao vážně podezřívat SSSR z toho, že se Číně snaží vnutit svou kontrolu a na počátku 60. letů formuloval tato podezření jako sovětský "velmocenský šovinismus (čínsky 大国沙文主义)" a "sociální imperialismus (社会帝国主义)" (Chen 1963; Wang 1975). Zajímavé je, že na rozdíl od obvinění z "revizionismu" a "zrady revoluce" se nálepky sovětského šovinismu a imperialismu udržely i v osmdesátých letech, což mnoha současným pozorovatelům naznačovalo, že skutečným důvodem čínsko-sovětské roztržky byl jakýsi hluboký rozpor národních zájmů mezi Sovětským svazem a Čínou (Radchenko 2017, s. 258).

Ačkoliv na obou stranách ještě na přelomu 50. a 60. let existovala určitá snaha dosáhnout nové jednoty, vyhlídky na její realizaci byly křehké. Každá strana zastávala správnost svého postoje a každá strana věřila, že druhá strana by měla své ideologické postoje zmírnit. Protože obě strany považovaly tuto otázku za zásadní,

nebyla ani jedna z nich ochotna přistoupit na ideologický kompromis. Čínsko-sovětská polemika tak naopak pomalu vyúsťovala v ideologický a emocionální nesoulad názorů mezi oběma stranami a roztržka v jejich organizačních vztazích tedy byla jen otázkou času (Shen 2020, s. 243-244).

Předmětem polemik bylo často čínské zpochybňování nároku SSSR na prvenství v komunistickém světě a také kritizování snahy Chruščova ospravedlnit své pokusy o smíření se Západem. Konkrétně Mao také odsuzoval sovětskou domácí ekonomiku, tamní společnost a politiky. Argumentoval, že první socialistický stát na světě zažil za Chruščova zpátečnictví ke kapitalismu (Pollack 1978 s. 33-34). Na druhé straně Chruščov zdůrazňoval, že problém čínsko-sovětských vztahů nespočívá v tom, že by mezi oběma zeměmi existovaly ideologické neshody, ale v tom, že Číňané chtějí nahradit SSSR na vedoucí pozici v socialistickém táboře. Byla to pro něj otázka čínského nacionalismu a egoismu (Radchenko 2017, s. 262). Neúspěch čínsko-sovětských stranických rozhovorů v červenci 1963 ukázal, že rozpad spolupráce byl již nevyhnutelný. Po roztržení ideologických a citových vazeb mezi KSČ a KSSS tedy brzy následoval i rozpad organizačních vztahů mezi stranami (Shen 2020, s. 265).

4. Čínsko-sovětská roztržka

Tato kapitola se zabývá zánikem spolupráce mezi ČLR a SSSR, pohraničními střety z března 1969 a také rozebere možné příčiny čínsko-sovětské roztržky. Hledání příčin čínsko-sovětské roztržky je stěžejní pro ověření či vyvrácení hypotéz v následující kapitole.

4.1 Rozpad vztahů

Protože vztahy mezi socialistickými zeměmi závisely na úzké stranické spolupráci, není překvapivé, že roztržka ve stranických vztazích vedla ke zhroucení těchto státních (Shen 2020, s. 267). V roce 1964 upravila ČLR svou zahraniční a obrannou strategii a přizpůsobila své vnitropolitické a hospodářské směřování. Mao v tomto ohledu učinil zásadní rozhodnutí. Cíl čínské strategie národní obrany se měl změnit z boje proti Spojeným státům (USA) na boj proti USA i SSSR. SSSR se tak zároveň stal pomyslným nepřítelem Číny a pro SSSR se Čína stala expanzivní mocností toužící po sovětském území (Li, Xia 2014, s. 59).

V důsledku tohoto vývoje se každá strana snažila posílit svou obranu. S tím, jak SSSR koncentroval vojska podél čínsko-sovětských hranic, rostlo Maovo vnímání sovětské hrozby pro národní bezpečnost Číny. Dříve se mezi oběma zeměmi bojovalo především o ideologickou nadvládu, nyní však ideologický boj zkomplikovaly konflikty o národní bezpečnost a armádu. Do jisté míry se změnil základ čínsko-sovětských vztahů, který se posunul od zdůrazňování internacionalismu a světové komunistické ideologie k zaměření na národní zájmy (Shen 2020, s. 281-282).

Došlo také k významnému pokroku v čínském programu strategických jaderných zbraní. Dne 16. října 1964 Číňané úspěšně otestovali jadernou bombu (Ministry of Foreign Affairs of the People's Republic of China 2023). Tento test předznamenal, že Čína bude konkurovat svému bývalému spojenci nejen v ideologické oblasti, ale také ve vojenské sféře. Jaderná otázka byla předmětem sporu i v době, kdy Čína a Sovětský svaz byly spojenci. Za zmínku určitě stojí to, že čínský historik Šen Č-chua zdůraznil spory o předávání jaderných technologií jako nejdůležitější příčinu roztržky. I Sovětský vojenský úředník ve výslužbě Viktor Gobarev tvrdil, že jednou z hlavních příčin čínsko-sovětské roztržky bylo trvání Číny na realizaci svého programu jaderných zbraní za každou cenu (Khoo 2010, s. 12).

Koncem roku 1964 odstoupil Nikita Chruščov od moci. Noví sovětsí představitelé, generální tajemník Leonid Brežněv a premiér Alexej Kosygin, se snažili urovnat vztahy s Pekingem, ale setkali se s Maovým odmítnutím. Sověti se však také nehodlali vzdát vlastních nároků na vůdčí pozici v socialistickém táboře. Pro Brežněva a Kosygina bylo ještě důležitější než pro Chruščova, aby byli vnímáni jako podporovatelé revolučních sil třetího světa, protože si potřebovali upevnit vlastní legitimitu na světové scéně (Radchenko 2017, s. 263).

V roce 1965 vstoupily KSC a KSSS do nové fáze konfliktu, který se soustředil na otázku pomoci Vietnamu a opět odrážel soupeření o vedoucí postavení v mezinárodním komunistickém hnutí. Jelikož Čína nemohla tolerovat sovětský vliv ve Vietnamu, snažila se omezit sovětskou pomoc Vietnamu. ČLR a SSSR se tak neustále střetávaly kvůli dopravě sovětských dodávek do Vietnamu přes Čínu (Shen 2020, s. 285). Přestože se od poloviny do konce 60. let Číně a SSSR do jisté míry dařilo pasivně spolupracovat při poskytování podpory Vietnamu, kvůli špatné komunikaci mezi státy docházelo k neustálým sporům. Čína například při zasilání pomoci Vietnamu zdůrazňovala důležitost dodržování dohodnutých plánů, zatímco SSSR tvrdil, že neobvyklé okolnosti vyžadují neobvyklá řešení (Shen 2020, s. 300).

Dalším milníkem čínsko-sovětských vztahů bylo zahájení Velké proletářské kulturní revoluce v květnu 1966, během níž mělo dojít k vymýcení kapitalismu uvnitř KSC a k "modernizaci" čínské společnosti. Sovětský svaz byl od počátku revoluce opět systematicky demonizován a čínské veřejné diskuse byly snad ještě více protisovětské než dříve. Při jednání s ostatními stranami a zeměmi považovala KSC všechny bratrské strany a země, které nepodporovaly současnou politiku Číny, za revizionistické strany a členy Chruščovovy kliky (Shen 2020, s. 303). Mimo jiné v rámci revoluce stáhl Peking všechny své velvyslance umístěné v zahraničí zpět do Číny na "převýchovu" (Radchenko 2017, s. 264).

Z někdejšího mnohostranného spojení zůstaly jen vládní vztahy na velmi nízké úrovni. Excesy kulturní revoluce se zaměřily nejen na západní diplomatická zastoupení v Pekingu jako na imperialistické agenty, ale také na sovětské velvyslanectví jako na odkaz zrádců světové revoluce. Postupné zhoršování vztahů vyvolalo militarizaci společné hranice včetně sporných území, která nakonec vedla k ozbrojeným konfliktům v roce 1969 (Bernstein, Li 2010, s. 31).

4.2 Pohraniční střety

Čínsko-sovětské pohraniční střety měly významný dopad na komunistický svět. Poprvé se roztržka mezi oběma velmocemi rozšířila z oblasti polemik na bojiště a znovu ožila otázka, zda v čínsko-sovětském sporu převažují spíše ideologické rozdíly nebo střet národních zájmů (Mustafa 1969, s. 328).

Incidenty na samotné hranici začaly již v roce 1959 a postupně odpovídaly celkovému zhoršování vztahů. Při zpětném pohledu se skutečně zdá, že potíže na hranicích mohly být jednou z hlavních příčin čínsko-sovětské roztržky. Sověti obviňovali Číňany, že potyčky zahájili v roce 1959, zvýšili jejich četnost v roce 1962 a ještě více je zintenzivnili během kulturní revoluce. Důkazy však naznačují, že Číňané neměli vždy na svědomí pohraniční střety před rokem 1969, ani se při těch, které spáchali, neřídili nějakým předem připraveným plánem. Vina byla na obou stranách (Robinson 1972, s. 1776). Číňané zřejmě dovolili extremistickým stoupencům kulturní revoluce libovolně překračovat hranice, což vyvolalo u Rusů obavy z údajně iracionálního chování Číňanů. Rusové zase reagovali na kulturní revoluci přehnaně, když posílili své pohraniční síly mnohem více, než bylo nutné pro zvládnutí propagandistických demonstrací neukázněných čínských davů (Robinson 1972, s. 1201).

Již v listopadu 1967 se sovětsí a čínští pohraničníci zapojili do potyček a 5. ledna 1968 utrpěla čínská strana první oběti na životech. 2. března dalšího roku došlo k ozbrojenému incidentu na sporném, obvykle neobydleném ostrově Damanskij, který leží na řece Ussuri a odděluje severovýchod Číny od ruského Dálného východu, poté, co 19. února 1969 odsouhlasil generální štáb ČLOA a ministerstvo zahraničí ČLR plán na jeho přepadení. K dalšímu incidentu došlo na stejném místě o dva týdny později (Lüthi 2012, s. 383).

Co se tehdy stalo? V noci z 1. na 2. března asi 300 Číňanů překročilo led z čínského břehu na ostrov Damanskij. Kolem jedenácté hodiny dopoledne se směrem k ostrovu začala pohybovat skupina dvaceti nebo třiceti Číňanů, kteří vykřikovali maoistická hesla. O několik minut později devět Sovětů dorazilo varovat přicházející Číňany. Rusové spojili zbraně, aby zabránili Číňanům v průchodu. Číňané se seřadili do řad a zdálo se, že nejsou ozbrojeni. Když však postoupili na asi 20 metrů od ruské skupiny, první řada se náhle rozestoupila do stran a odhalila druhou řadu Číňanů, kteří rychle vytáhli samopaly zpod kabátů a zahájili palbu na ruskou skupinu. Současně ze zálohy napravo od Rusů zahájilo

palbu také 300 Číňanů v zákopech, čímž překvapili celou ruskou jednotku (Robinson 1972, s. 1188).

Druhý incident se od toho prvního lišil v několika ohledech. Přípravy na obou stranách byly mnohem důkladnější, síly větší, ztráty vyšší a boj trval podstatně déle. Není jasné, kdo bitvu 15. března zahájil. Obě strany pravděpodobně během uplynulých čtrnácti dnů posílily své síly s úmyslem vyrvat druhé straně trvalou kontrolu nad ostrovem, nebo aspoň odepřít druhé straně jeho nerušené využívání. Bitva skončila v 19:00 a trvala více než devět hodin. Různé zdroje se mezi sebou velmi liší v uvedeném počtu obětí z obou incidentů. Dá se však předpokládat, že celkový počet sovětských ztrát byl pravděpodobně nižší než čínský o pár desítek až stovek mužů, jelikož Sověti měli výhodu v taktice a výzbroji. Přestože se obě strany hlásily k vítězství a dočasně pokračovaly v militarizaci hranice, ruské ani čínské síly se po skončení bitvy na ostrově trvale neudržely (Robinson 1972, s. 1189-1990).

Březnové střety v roce 1969 vyvolaly velkou krizi včetně hrozby jaderné války. Sovětský protiútok 15. března neproběhl podle plánu a nakonec vedl k sovětským hrozbám, že by mohly být použity jaderné zbraně. V důsledku pohraničního incidentu a sovětské jaderné hrozby začal Mao považovat Sovětský svaz za bezpečnostní hrozbu číslo 1 pro Čínu. Proto se uchýlil ke své strategii jednotné fronty: smíření se Spojenými státy s cílem vytvořit celosvětovou protisovětskou frontu. Čínsko-sovětské spojení tak definitivně přestalo existovat (Shen 2020, s. 321). Mnozí historici se shodují, že právě strach Pekingů z jaderné války a sovětské invaze byl hlavním důvodem, proč se Mao Ce-tung rozhodl obrátit na USA. V důsledku roztržky s SSSR Čína postupně opustila i svůj revoluční program a začala upřednostňovat domácí rozvoj (Radchenko 2017, s. 265-266).

4.3 Příčiny roztržky

O co tedy v čínsko-sovětské roztržce skutečně šlo? Existuje několik alternativních vysvětlení, od čínské vnitřní politiky přes rozpory v ideologii až po střet národních zájmů (Radchenko 2017, s. 265). Například historik Lorenz M. Lüthi (2008) přikládá vinu za roztržku Mao Ce-tungovi. Mao podle něj potřeboval a chtěl roztržku především z vnitropolitických důvodů. Útoky na "sovětský revizionismus" mu sloužily jako zamínka k obvinění ze zrady těch členů vedení KSC, kteří se snažili o umírněnější domácí hospodářskou politiku. Po neúspěchu VSP se Mao

Koncem roku 1962 vrátil na scénu a jak už to tak bývá, jeho radikální vnitropolitický program byl spojen s podobně radikálním programem v oblasti zahraničních vztahů. Roztržka byla tedy Maovi doma k užítku (Lüthi 2008, s. 244-245).

Politolog Thomas W. Robinson (1967) se ve své analýze čínsko-sovětských vztahů opírá o teorii aliancí v jaderném věku předního myslitele klasického realismu Hanse Morgenthaua. Jeho argument spočívá v tom, že pokud jeden nebo oba ze spojenců vlastní jaderné zbraně, aliance se stávají méně užitečným nástrojem k prosazování národních zájmů a státy mají tendenci se stále více vzájemně izolovat. Ani Sovětský svaz, ani Čína si nemohli být jisti, že jim ten druhý skutečně přijde na pomoc, protože ani jeden z nich by nepřijal jaderné zničení kvůli tomu druhému. V jaderném věku je tedy aliance velmi nespolehlivým prostředkem k zajištění vlastní bezpečnosti, a proto mají oba spojenci tendenci se od sebe oddalovat (Morgenthau 1964, s. 33-35; Robinson 1967, s. 173).

Autoři Thomas P. Bernstein a Hua-yu Li (2010) tvrdí, že se čínsko-sovětské partnerství rozpadlo především z ideologických důvodů. Chápání marxismu-leninismu obou zemí bylo natolik rozdílné, že spojení oslabilo. V důsledku toho se objevily neshody ohledně strategií hospodářského rozvoje, následované spory ohledně destalinizace a průběhu světové revoluce. Hrstka dalších faktorů, od vnějších vlivů přes domácí problémy až po osobnostní problémy, sice také tlačila alianci k rozpadu, ale působila pouze jako katalyzátor (Bernstein, Li 2010, s. 48). Autoři také upozorňují, že čínsko-sovětská roztržka vyžaduje přehodnocení teorie spojení. Teorie spojení, na kterou bývalo často nahlíženo z realistického a neorealistického pohledu, často opomíjela brát vážně ideologii, ekonomiku a domácí politiku. Argument autorů spočívá v tom, že státy nejednají pouze podle představ o národních zájmech a bezpečnosti, ale jejich představitelé formulují státní cíle i na základě ideologických preferencí. Čínsko-sovětské spojení by sotva vzniklo bez Maových a Stalinových ideologických závazků a podobně byly za čínsko-sovětskou roztržku zodpovědné především stále rozdílnější interpretace marxismu-leninismu (Bernstein, Li 2010, s. 50).

V neposlední řadě Zhi-hua Shen uvádí, že roztržku mezi Pekingem a Moskvou nelze plně vysvětlit ani konfliktem národních zájmů, ani konfliktem ideologie. Konflikt národních zájmů byl důsledkem, nikoli příčinou čínsko-sovětské roztržky a čínsko-sovětský boj o ideologii byl pouze zdánlivý. Soupeření

o výklad marxismu-leninismu bylo ve skutečnosti bojem o vedoucí postavení v socialistickém táboře. Závěrem dodává, že neochota jak Číny, tak SSSR přistoupit na kompromis v otázce vedení širšího mezinárodního komunistického hnutí urychlila roztržku v čínsko-sovětském spojení (Shen 2020, s. 247).

4.4 Shrnutí

Navzdory následnému prudkému zhoršení vztahů stálo čínsko-sovětské spojení na počátku 50. let na pevných základech. Patřila k nim společná ideologie, podobný pohled na mezinárodní situaci na konci 40. let a společné závazky vůči světové komunistické revoluci. Spojení Číny a SSSR tedy nebylo náhodnou událostí, ani výsledkem oportunistického uvažování Maa a jeho kolegů, ale mělo kořeny v geografických, ideologických a politických shodách. Tyto kořeny však nebyly dostatečně pevné, aby alianci udržely pohromadě (Bernstein, Li 2010, s. 31).

Pro sovětské představitele byla málokterá zahraničně politická otázka tak problematická jako vztahy s Čínou. Ať už jako stále nezávislejší spojenec v 50. letech, tak jako hlasitý kritik sovětské politiky v 60. letech. Čínští a sovětské činitele se většinou shodují, že vzájemné vztahy spolupráce existovaly pouze v prvních letech komunistické vlády, kdy byla vojenská a ekonomická zranitelnost Pekingů nejpalčivější (Pollack 1978 s. 30).

Důsledek rozpadu čínsko-sovětského spojení sahal daleko za hranice obou států. Nešlo jen o spojení dvou zemí, ale o klíčovou součást socialistického tábora. Nebyl to jen další bilaterální vztah, byla to hybná síla globálního komunistického projektu. Zánik aliance proto zasadil legitimitě mezinárodního komunistického hnutí těžkou ránu, ze které se již nikdy nevzpamatovalo (Radchenko 2017, s. 266).

5. Ověřování hypotéz

Poslední kapitola ověřuje vybrané hypotézy na případu čínsko-sovětských vztahů. První tři hypotézy vychází z klasického realismu, další tři z neorealismu a poslední hypotéza se odvíjí od kritiky realismu. Cílem této kapitoly je analyzovat, do jaké míry vybrané hypotézy o chování států a o systému MV odpovídají vývoji vztahů mezi ČLR a SSSR. Ověřování hypotéz probíhá pomocí slovní argumentace, kdy veškerá tvrzení vycházejí z obsahu zmíněného v této práci, a bude následně zhodnoceno v závěru práce při odpovídání na výzkumnou otázku.

Ačkoliv se vzhledem k rozsahu práce může celkový počet hypotéz zdát poměrně velký, 7 hypotéz se s ohledem na povahu práce jeví jako adekvátní číslo pro dostatečné zodpovězení výzkumné otázky.

Hypotéza 1

V kontextu anarchie jsou *mezinárodní smlouvy pouze prozatímní*, jelikož jsou zcela podmíněné ochotou států je dodržovat (Jackson, Sørensen 2013, 66-67).

Dovolím si argumentovat, že tato poměrně přímočará hypotéza se na případu čínsko-sovětských vztahů zcela potvrzuje. Smlouva o spojení a přátelství mezi ČLR a SSSR byla podepsána v únoru 1950 a původně měla trvat minimálně 30 let (Ministry of Foreign Affairs of the People's Republic of China 2023). De facto však spojení a přátelství mezi oběma státy netrvalo ani 10 let. Slibovanou spolupráci postupně nahradila polemika, vzájemné osočování a nakonec ozbrojený střet a čínské přiklonění se ke Spojeným státům. Smlouva tedy byla prozatímní a jakmile byly státy ochotny ji nedodržovat, prakticky ztratila na významu.

Hypotéza 2

V *jaderném věku* jsou aliance velmi nespolehlivým prostředkem k zajištění vlastní bezpečnosti, a proto mají oba *spojenci tendenci se od sebe oddalovat* (Morgenthau 1964, s. 33-35).

Přestože se SSSR v roce 1958 rozhodlo pozastavit dodávky vzorku jaderné bomby a souvisejícího technického materiálu do Číny (Shen 2020, s. 210), ČLR i tak pokračovala ve svém programu strategických jaderných zbraní a v říjnu 1964 úspěšně otestovala jadernou bombu (Khoo 2010, s. 12). To znamenalo novou situaci, ve které mají oba státy jaderné zbraně. Po čínském testu jaderné bomby rozhodně nedošlo ke zlepšení čínsko-sovětských vztahů, naopak došlo k jejich

zhoršení, například k postupné militarizaci hranice v podání obou aktérů. Hypotézu nelze zcela jistě potvrdit, jelikož k oddálení mezi ČLR a SSSR přispívalo více faktorů. Podle čínsko-sovětského případu však nelze ani tvrdit, že by hypotéza byla neplatná, jelikož po čínském úspěšném testu jaderné bomby nedošlo k navýšení spolupráce mezi oběma státy.

Hypotéza 3

Anarchie nutí státy, aby se soustředily především na svou bezpečnost, a tu se tedy státy snaží *maximalizovat* (Knutsen 1992, s. 201; Sørensen 2001, s. 165).

Když jeden ze států začal militarizovat hranici, druhý ihned odpověděl stejnou mincí, napětí na hranicích tak od roku 1959 postupně rostlo (Robinson 1972, s. 1776). Militarizace vlastní hranice je jasnou známkou toho, že se stát připravuje na případný vpád nepřítele, a tím se snaží zvýšit svou bezpečnost. Za další známku snahy o maximalizaci své bezpečnosti může být považováno čínské postupné navázání vztahů s USA ke konci 60. let. Čína měla strach z jaderné války a sovětské invaze, a proto hledala pomoc jinde (Radchenko 2017, s. 265-266). Bylo by obtížné tvrdit, že se oba státy snažily především maximalizovat svou bezpečnost na úkor jiných potřeb. Z chování obou států, zejména Číny, však vyplývá, že vlastní bezpečnost je pro stát velmi důležitá.

Hypotéza 4

Státy se *dobrovolně nestaví* do situace *zvýšené závislosti* na jiných státech (Waltz 1979, s. 104-107).

Krátce po podepsání dohody o spojenectví byla ČLR na Sovětech v mnoha ohledech závislá. SSSR garantoval Číně pomoc v případě, že bude čelit vnější agresi. Dále jí zajišťoval hospodářskou a technologickou pomoc, aby mohla ČLR zahájit program hospodářského rozvoje podle stalinského vzoru (Bernstein, Li 2010, s. 28; Wallace 1983, s. 462). Čína byla na SSSR závislá i ve vojenské oblasti. ČLOA se měla transformovat z revolučních sil na modernizovanou národní stálou armádu. Nebyla však schopna tyto úkoly splnit sama, a musela se tak spoléhat na učení od Sovětské armády (Bernstein, Li 2010, s. 131).

ČLR se do situace velké závislosti na SSSR nestavila dobrovolně. Bylo to pro ni nevyhnutelné s ohledem na vlastní národní zájmy, pokud se chtěla modernizovat a začít prosperovat. Postupem času však začala být Čína více soběstačná a jakmile

si to mohla dovolit, začala se zbavovat závislosti na SSSR. Na případě čínsko-sovětských vztahů nelze tuto hypotézu vyvrátit, jelikož není důvod se domnívat, že by se Čína stavěla do situace zvýšené závislosti na SSSR dobrovolně.

Hypotéza 5

Mezi státy a koalicemi se opakovaně *vytvářejí rovnováhy moci* (Waltz 1979, s. 124).

Analyzovat tuto hypotézu na případě čínsko-sovětských vztahů bude poměrně složité a nemyslím si proto, že lze, s ohledem na povahu a rozsah práce, dojít k příliš přesvědčivému závěru. Nicméně bych se namísto v průběhu studené války poměrně stabilní rovnováhy moci mezi kapitalistickým a socialistickým blokem zaměřil na rovnováhu moci právě mezi komunistickými státy. SSSR byl od svého vzniku prakticky hegemon v socialistickém táboře. Jednalo se o stát s obrovským územím a počtem obyvatel, který vlastnil jaderné zbraně a oproti většině ostatních socialistických zemí byl hospodářsky napřed.

Tím, že se v průběhu 50. a 60. let ČLR postupně modernizovala, úspěšně otestovala jadernou bombu a otevřeně polemizovala se Sovětským svazem o správnosti politik obou států, se oslabila pozice SSSR jako jednoznačného hegemonu v mezinárodním komunistickém hnutí. Čína tak nejméně pomohla k vytvoření protiváhy vůči SSSR mezi socialistickými zeměmi.

Hypotéza 6

Snahy o vytvoření účinných *vyvažovacích aliancí* mezi velmocemi budou často *selhávat*, a to kvůli *problémům s kolektivním jednáním* (Waltz 1979, s. 128).

Spojenectví mezi SSSR a Čínou mělo sloužit jako vyvažovací aliance proti Spojeným státům a jejich spojencům. Zatímco studená válka trvala bezmála půl století, čínsko-sovětské spojenectví prakticky nepřežilo více než jedno desetiletí. Vyvažovací aliance tím pádem selhala. Do jaké míry lze neúspěch aliance přisoudit problémům s kolektivním jednáním není zcela jasné. Čína a SSSR se například neshodly v tom, kdo povede komunistické hnutí (Radchenko 2017, s. 262), a neuměly efektivně koordinovat spolupráci při poskytování pomoci Vietnamu (Shen 2020, s. 300). Na případě vývoje vztahů mezi ČLR a SSSR lze úspěšně argumentovat, že vyvažovací aliance budou často selhávat, do jaké míry je to právě kvůli problémům s kolektivním jednáním, však tato práce nedokáže přesně určit.

Hypotéza 7

Státy se mohou navzájem zavazovat smlouvami a *rozvíjet* mezi sebou určité *společné hodnoty* (Snyder 2004, s. 59).

Na rozdíl od ostatních, potvrzení této hypotézy by znamenalo, že realismus není sám o sobě dostatečný pro vysvětlení vývoje čínsko-sovětských vztahů. Na případu ČLR a SSSR můžeme rozhodně tento jev pozorovat, otázkou však je, jak moc byl ve skutečnosti důležitý. Spojenectví Číny a Sovětského svazu bylo v roce 1950 utvrzeno alianční smlouvou a opíralo se o tehdejší společný zájem obou států: šířit socialismus a bojovat s kapitalistickým táborem (Shen 2020, s. 130). Autoři Thomas P. Bernstein a Hua-yu Li označují právě neshody v chápání marxismu-leninismu jako jeden z předních důvodů čínsko-sovětské roztržky ((Bernstein, Li 2010, s. 48). Pokud by tomu tak skutečně bylo, znamenalo by to, že společné hodnoty mezi státy jsou opravdu důležitým faktorem při budování spojenectví. V takovém případě bychom měli o důvod navíc, proč očekávat přežití aliance a dodržování smluv ze strany obou států, dokud budou sdílet stejné ideály. Realistům bývá vytýkáno, že faktoru společných hodnot nepřikládají patřičnou důležitost.

Názor o důležitosti ideologických neshod mezi ČLR a SSSR však nesdílí většina autorů, z jejichž děl jsem čerpal. Radchenko i Shen vyzdvihují faktor národních zájmů jako příčinu roztržky (Radchenko 2017, s. 258) (Shen 2020, s. 281-282), což jsou tvrzení, která spíše potvrzují předpovědi klasického realismu. Khoo zase přičítá vinu za roztržku sporům o předávání jaderných technologií (Khoo 2010, s. 12) a Robinson zmiňuje potíže na hranicích jako možnou hlavní příčinu rozpadu čínsko-sovětských vztahů (Robinson 1972, s. 1776). V neposlední řadě Lüthi přikládá vinu za roztržku Mao Ce-tungovi, který ji podle něj potřeboval především z vnitropolitických důvodů (Lüthi 2008, s. 244-245). Na případu čínsko-sovětských vztahů v období 1949-1969 lze potvrdit, že se státy mohou navzájem zavazovat smlouvami a rozvíjet společné hodnoty, důležitost tohoto faktoru je však těžko obhájitelná. Zároveň ale nelze kritiku realismu úplně odmítnout a tvrdit, že společné hodnoty obou zemí nebyly důležité pro navázání spolupráce v prvních polovině 50. let. Určit, jak velkou roli hrály sdílené ideály obou zemí při vzniku spojenectví je nad metodologické možnosti této práce.

Závěr

V prvních dvou kapitolách byl čtenář seznámen s tím, co je to teorie v mezinárodních vztazích a se základními myšlenkami klasického realismu a neorealismu. Podrobněji práce rozebrala autora Kennetha Waltze a jeho teorii rovnováhy moci. Další dvě kapitoly popsaly vývoj čínsko-sovětských svazů v letech 1949-1969.

Přestože cílem práce nebylo chronologické líčení vztahů mezi ČLR a SSSR, jsem si jist, že její přínos spočívá i v těchto dvou kapitolách. Historií ČLR a tím pádem i čínsko-sovětskou roztržkou se sice zabývá kniha *Dějiny Čínské lidové republiky: 1949-2018* od autorů Bakešová, Kučera a Lavička, není však mnoho jiných česky psaných děl, která by se stručným popisováním specificky čínsko-sovětských vztahů v tomto období zabývala.

Stěžejním poznatkem této práce a zároveň odpovědí na výzkumnou otázku je to, že některé hypotézy vycházející z klasického realismu a neorealismu se zdají být velmi užitečné pro vysvětlení vývoje čínsko-sovětských vztahů v období 1949-1969 a čínsko-sovětské roztržky. Z realistických tvrzení a předpokladů o MV se na případu čínsko-sovětských vztahů potvrdilo tvrzení o tom, že mezinárodní smlouvy jsou pouze prozatímní a zcela podmíněny ochotou států je dodržovat. Na případu se dále potvrdilo, že vyvažovací aliance mají tendence často selhávat a že vlastní bezpečnost je pro státy velmi důležitým faktorem.

Neorealistickou hypotézu, že se státy dobrovolně nestaví do situace zvýšené závislosti na jiných státech, práce nebyla schopna na případu čínsko-sovětských vztahů vyvrátit, jelikož není důvod se domnívat, že by jakékoliv čínské stavění se do situace závislosti na SSSR bylo dobrovolné. Případ nevyvrátil ani hypotézu o aliancích v jaderném věku, jelikož se vztahy mezi ČLR a SSSR po čínském úspěšném jaderném testu spíše zhoršovaly. Dalo by se argumentovat, že Waltzova hypotéza o opakovaném vytváření rovnováhy moci se také potvrdila, jelikož se čínsko-sovětskou roztržkou vybalancovaly síly mezi komunistickými zeměmi, toto tvrzení je však potřeba brát s rezervou, jelikož teorie rovnováhy moci aplikovaná na případu čínsko-sovětské roztržky vyžaduje důkladnější zkoumání.

Práce nebyla schopna určit, do jaké míry mohly za selhání aliance problémy s kolektivním jednáním a nebyla sto posoudit důležitost a význam společných hodnot mezi Čínou a Sovětským svazem. Na případu proto není možné zhodnotit,

jak relevantní je kritika realismu, že nepřičítá faktorů možnosti vytvoření společných hodnot mezi státy dostatečnou pozornost. Za další nedostatek práce by mohlo být považováno nedostatečné vysvětlení vývoje realistické tradice nebo neuspokojivá diverzita zdrojů, například u popisu pohraničních střetů mezi ČLR a SSSR.

Jelikož se některé hypotézy klasického realismu a neorealismu na případu čínsko-sovětských vztahů potvrdily a jiné nebylo možné vyvrátit, lze poměrně jistě argumentovat, že realismus může přinejmenším poskytnout solidní základ pro vysvětlení čínsko-sovětských vztahů v letech 1949-1969 a že důkladnější a obsáhlejší výzkum na tuto problematiku by rozhodně mohl být k užitku.

Resumé

The main objective of this thesis was to answer, whether some hypotheses based on the theory of realism, specifically classical realism and neorealism, can provide an explanation for the Sino-Soviet split and for the development of their relations between the years 1949 and 1969.

The thesis first introduced the reader to the basics of realism and neorealism theory, while focusing on the main neorealist figure Kenneth Waltz. The paper then described the relations between China and Soviet Union from the beginning of their alliance until the border conflicts in 1969. The significance of this work also lies in the description of the Sino-Soviet relations during the already mentioned time period, as there is not much literature in the czech language focusing on this issue specifically.

Regarding the findings of this paper, the thesis concluded that classical realism and neorealism can indeed provide a few hypotheses, which can serve as a good basis for explaining the Sino-Soviet split. The thesis also argued that some hypotheses could not be proven either wrong or right, given the limitations of the used method.

Keywords: international relations, realism, People's Republic of China, Soviet Union, Sino-Soviet split

Seznam použitých zdrojů:

Bernstein, Thomas P., Hua-Yu Li. *China Learns from the Soviet Union, 1949–Present*. Lanham, MD: Lexington Books, 2010. ISBN 0739142224.

Bull, Hedley. *The Theory of International Politics 1919-1969 (1972)* in *International Theory: Critical Investigations*. 181-211. Londýn: MacMillan, 1995. Dostupné z: https://doi.org/10.1007/978-1-349-23773-9_8

Chen, Wen-xue. Wèishéme yào fǎnduì dàguó shāwén zhǔyì hé xiá'ài mínzú zhǔyì? 为什么要反对大国沙文主义和狭隘民族主义? [Proč se stavět proti velmocenskému šovinismu a nacionalismu?]. *Qiánxiàn 前线* [News Front]. 1963, Vol. 4: 24-25. Dostupné z: http://www.cnki.net/KCMS/detail/detail.aspx?dbcode=CJFD&dbname=CJFD7984&filename=QXZZ196304012&uniplatform=OVERSEA&v=YZBcq2VpFWVrCXZupzpchqkfNNgNXvGWu4sCGLyKE_gF3l-zNWV7u-dhwglOQo_R

Copeland, D. C. The Constructivist Challenge to Structural Realism. *International Security*. 2000, Vol. 25, No. 2: 187-212. Dostupné z: <https://doi.org/10.1162/016228800560499>

Donnelly, Jack. *Realism and International Relations*. Cambridge University Press, 2000. ISBN 9780511612510.

Drulák, Petr. *Teorie mezinárodních vztahů*. Vyd. 2. Praha: Portál, 2010. ISBN 978-80-7367-721-3.

Galston, W. A. Realism in political theory. *European Journal of Political Theory*. 2010, Vol. 9, No. 4: 385-411. Dostupné z: <https://doi.org/10.1177/1474885110374001>

Guzzini, Stefano. *Realism in International Relations and International Political Economy*. Londýn: Routledge, 1998. ISBN 9780415144025.

Jackson, Robert. Georg Sørensen. *Introduction to International Relations. Theories and Approaches*. Fifth Edition. Oxford Universtiy Press, 2013. ISBN 978-0-19-969474-7.

Jervis, R. Realism, Game Theory, and Cooperation. *World Politics*. 1988, Vol. 40, No. 3: 317-349. Dostupné z: <https://doi.org/10.2307/2010216>

Kegley, Charles W., Eugene R. Wittkopf. *World Politics: Trends and Transformation*. 10th edition. Belmont, CA: Wadsworth Publishing Company, 2005. ISBN 9780534602208.

Khoo, Nicholas. Breaking the Ring of Encirclement: The Sino-Soviet Rift and Chinese Policy toward Vietnam, 1964–1968. *Journal of Cold War Studies*. 2010, Vol. 12, No. 1: 3-42. Dostupné z: <https://doi.org/10.1162/jcws.2010.12.1.3>

Knutsen, Torbjørn L. *A history of International Relations theory. An introduction*. Manchester University Press, 1992. ISBN 0 7190 3659-3.

Korab-Karpowicz, J. W. Political Realism in International Relations. *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Summer 2018 Edition) [online]. 2018, [cit. 2023-3-9]. Dostupné z: <https://plato.stanford.edu/archives/sum2018/entries/realism-intl-relations/>

Li, Dan-hui, Ya-feng Xia. Jockeying for Leadership: Mao and the Sino-Soviet Split, October 1961–July 1964. *Journal of Cold War Studies*. 2014, Vol. 16, No. 1: 24-60. Dostupné z: https://doi.org/10.1162/JCWS_a_00430

Linklater, Andrew. *Beyond Realism and Marxism*. New York: St Martin's Press, 1989. ISBN 9780312032494.

Lüthi, Lorenz M. Restoring Chaos to History: Sino-Soviet-American Relations, 1969. *The China Quarterly*. 2012, No. 210. 378-397. Dostupné z: <https://doi.org/10.1017/S030574101200046X>

Lüthi, Lorenz M. *The Sino-Soviet Split: Cold War in the Communist World*. Princeton, NJ: Princeton University Press, 2008. ISBN 9780691135908.

McGlinchey, Stephen, Rosie Walters, Christian Scheinpflug. *International Relations Theory*. Bristol: E-International Relations Publishing, 2017. ISBN 978-1-910814-20-8.

Mearsheimer, John J. *The Tragedy of Great Power Politics*. Updated Edition. New York: W. W. Norton & Company, 2014. ISBN 978-0-393-34927-6.

Ministry of Foreign Affairs of the People's Republic of China. *Chinese Government Statement on the Complete Prohibition and Total Destruction of Nuclear Weapons*. [online]. [cit. 2023-5-3]. Dostupné z:

https://www.fmprc.gov.cn/mfa_eng/ziliao_665539/3602_665543/3604_665547/200011/t20001117_697877.html

Ministry of Foreign Affairs of the People's Republic of China. *Conclusion of the "Sino-Soviet Treaty of Friendship, Alliance and Mutual Assistance"*. [online]. [cit. 2023-4-11]. Dostupné z: https://www.fmprc.gov.cn/mfa_eng/ziliao_665539/3602_665543/3604_665547/200011/t20001117_697823.html

Morgenthau, Hans J. *Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace*. New York: Knopf, 1948. OCLC 1196113.

Morgenthau, Hans J. The Four Paradoxes of Nuclear Strategy. *American Political Science Review*. 1964, Vol. 58, Issue 1: 23-35. Dostupné z: <https://doi.org/10.2307/1952752>

Mustafa, Zubeida. The Sino-Soviet Border Problem. *Pakistan Horizon*. 1969, Vol. 22, No. 4: 321-331. Dostupné z: <http://www.jstor.org/stable/41394679>

Pollack, Jonathan D. Sino-Soviet Relations. *Proceedings of the Academy of Political Science*. The Soviet Threat: Myths and Realities. 1978, Vol. 33, No. 1: 30-46. Dostupné z: <https://doi.org/10.2307/1173970>

Radchenko, Sergey. The Rise and the Fall of the Sino-Soviet Alliance 1949–1989. *The Cambridge History of Communism*. 2017, Volume II, Chap. 10: 243-268. Dostupné z: <https://doi.org/10.1017/9781316459850>

Robinson, Thomas W. A National Interest Analysis of Sino-Soviet Relations. *International Studies Quarterly*. 1967, Vol. 11, No. 2: 135-175. Dostupné z: <https://doi.org/10.2307/3013925>

Robinson, Thomas W. The Sino-Soviet Border Dispute: Background, Development, and the March 1969 Clashes. *The American Political Science Review*. 1972, Vol. 66, No. 4: 1175-1202. Dostupné z: <https://doi.org/10.2307/1957173>

Shen, Zhi-hua. *A Short History of Sino-Soviet Relations, 1917–1991*. Londýn: Palgrave Macmillan, 2020. ISBN 978-981-13-8640-4.

Snyder, J. One World, Rival Theories. *Foreign Policy*. 2004, No. 145: 52-62. Dostupné z: <https://doi.org/10.2307/4152944>

Sørensen, Georg. *Changes in Statehood*. Hampshire: PALGRAVE, 2001. ISBN 978-0-230-28758-7.

Spindler, Manuela. *International Relations. A Self-Study Guide to Theory*. Leverkusen: Verlag Barbara Budrich, 2013. ISBN 9783847400059.

The editorial department of Hongqi. Long Live Leninism. 3rd ed. *Peking: Foreign Language Press*. 1960, August: 1-55. Dostupné z: <https://www.bannedthought.net/China/MaoEra/GreatDebate/LongLiveLeninism-Peking-1960.pdf>

Yin, Robert K. *Case study research: design and methods*. 5. ed. Los Angeles: Sage, 2009. ISBN 978-1-4129-6099-1.

Wallace, William V. Sino-Soviet Relations: An Interpretation. *Soviet Studies*. 1983, Vol. 35, No. 4: 457-470. Dostupné z: <https://doi.org/10.1080/09668138308411497>

Waltz, Kenneth N. *Theory of International Politics*. Boston: Addison-Wesley, 1979. ISBN 0 201-03349-3.

Wang, Zhi. Sūlián shèhuì diguó zhǔyì de fǎndòng běnzhì shì yǎngài bùliǎo de 苏联社会帝国主义的反动本质是掩盖不了的 [Reakční povaha sovětského sociálního imperialismu nelze být skryta]. *Zhōngyāng mínzú xuéyuàn xuébào 中央民族学院学报* [Journal of Central University for Nationalities]. 1975, Vol: 1: 78-82. Dostupné z: <https://doi.org/10.15970/j.cnki.1005-8575.1975.01.015>

Wight, Martin. *International Theory: The Three Traditions*. Leicester University Press, 1991. ISBN 9780718517441.

Wohlforth, W. C., et al. Testing Balance-of-Power Theory in World History. *European Journal of International Relations*. 2007, Vol. 13, No. 2: 155-185. Dostupné z: <https://doi.org/10.1177/1354066107076951>